

Lukasz Jasiński

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
ORCID: 0000-0002-9641-2813
jasinski@pism.pl

***Zeitenwende* rządu kanclerza Olafa Scholza – próba bilansu**

Wstęp

Celem prezentowanego tekstu jest analiza założeń, kierunków i dotychczasowego stanu realizacji zmian w polityce zagranicznej, obronnej i energetycznej ogłoszonych przez kanclerza Olafa Scholza po rosyjskiej agresji na Ukrainę. Plany te, zapowiedziane przez szefa niemieckiego rządu 27 lutego 2002, wzbudziły żywe zainteresowanie opinii publicznej i mediów nie tylko w Niemczech, lecz także w całej UE. Półmetek funkcjonowania rządu koalicji SPD, Zielonych i FDP oraz upływ niemal dwóch lat od przemówienia, które symbolicznie zapoczątkowało zmiany określane zbiorczym mianem *Zeitenwende*, to dobry moment dla refleksji nad stopniem ich realizacji.

Zasadnicze ramy chronologiczne tekstu wyznaczają lata 2022–2023, od rosyjskiej napaści na Ukrainę do grudnia 2023 r. Bazę źródłową artykułu stanowią dokumenty rządu federalnego i opracowania analityczne think tanków zajmujących się stosunkami międzynarodowymi. Cennym źródłem są również opracowania o charakterze statystycznym i wyniki sondaży niemieckiej opinii publicznej. Całość uzupełniają artykuły prasowe i fragmenty wywiadów udzielanych mediom przez niemieckich polityków.

Celem tekstu jest nie tylko opis najważniejszych zmian wprowadzonych przez gabinet kanclerza Scholza, ale również spojrzenie na nie z perspektywy teoretycznej. Biorąc pod uwagę fakt, iż przedmiotem analizy są zarówno elementy polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej, oparłem się na elementach teorii polityki oraz modelowego ujęcia polityki zagranicznej.

Najważniejszymi metodami badawczymi zastosowanymi w tekście są analiza systemowa i podobny do niej heurystyczny model obszaru polityki zagranicznej. Przypomnijmy, iż analiza systemowa obejmuje „wejście do systemu” w postaci konieczności dokonania zmian, konwersję wewnątrzsystemową, wytwory systemu w postaci dążeń i działań politycznych oraz sprzężenie zwrotne między „wejściem” i „wyjściem”¹. Podobny mechanizm w kontekście polityki zagranicznej zakłada model heurystyczny, w którym „wejściem” są potrzeby, motywy i preferencje państw, które w wyniku procesu decyzyjnego są przekształcane tak, by na „wyjściu” otrzymać wynik w postaci strategii i polityki zagranicznej².

Pytania badawcze, wokół których został skonstruowany tekst, skupiają się na egzegezie samego pojęcia *Zeitenwende* i próbie refleksji, w jakim stopniu można mówić w tym kontekście o spójnym programie działania, a w jakim o działaniach o charakterze improwizacji ze względu na „wejście”, czyli konieczność wzmocnienia bezpieczeństwa państwa w obliczu wojny na Ukrainie. Analizie poddana zostaje też kwestia aktualnego stanu realizacji zmian, największych sukcesów i porażek oraz ich przyczyn. Kolejne pytania badawcze dotyczą przełożenia opisywanych zmian na kierunki aktywności Niemiec na forum UE i NATO oraz strategii polityki zagranicznej. Ostatnią kwestią jest obecność *Zeitenwende* w niemieckim dyskursie publicznym i jego wpływ na stanowiska poszczególnych partii politycznych, zgodnie z teoretycznym mechanizmem sprzężenia zwrotnego.

Wokół pojęcia *Zeitenwende*

Pojęcie *Zeitenwende* (punkt zwrotny) po raz pierwszy zostało użyte w odniesieniu do położenia międzynarodowego Niemiec w tytule opublikowanego w październiku 2020 r. specjalnego raportu Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa (Münchener Sicherheitskonferenz). Postawiono w nim wówczas tezę, iż porządek międzynarodowy ukształtowany po 1989 r. znalazł się w punkcie zwrotnym, a pandemia COVID-19 przyspieszyła jego erozję. Jak konkludowali autorzy, oznaczało to dla Niemiec ryzyko pogorszenia dotychczasowego położenia międzynarodowego³. Raport ten był jednak znany jedynie w kręgu polityków i analityków.

Dopiero skala szoku wywołanego przez rosyjską agresję na Ukrainę i co za tym idzie klęski niemieckiej polityki wobec Rosji oraz fakt, iż kanclerz Scholz użył tego pojęcia już w pierwszym zdaniu swej mowy w Bundestagu, wygłoszonej 27 lutego 2022 r., sprawiły, iż stało się ono symbolem zmian niemieckiej polityki. O skali obecności i popularności *Zeitenwende* w debacie publicznej świadczy fakt, iż zostało one uznane za słowo roku 2022 w Niemczech⁴.

¹ M. Chmaj, M. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996, s. 45–46.

² *Badanie polityki zagranicznej państw*, red. E. Haliżak, Rambler Press, Warszawa 2018, s. 75–76.

³ *Zeitenwende | Wendezeiten Special Edition of the Munich Security Report on German Foreign and Security Policy*, Münchener Sicherheitskonferenz, München 2020, s. 44.

⁴ „*Zeitenwende*” ist das Wort des Jahres 2022, „Der Spiegel” [online], 9 XII 2022 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/kultur/zeitenwende-ist-das-wort-des-jahres-2022-a-f1135c>

W tym kontekście należy wskazać na nieporozumienie związane ze stosowaniem pojęcia *Zeitenwende* w publikacjach i analizach dotyczących różnych sfer funkcjonowania rządu kanclerza Scholza. W przemówieniu w Bundestagu z 27 lutego 2022 r. szef niemieckiego rządu stwierdził, iż rosyjska agresja na Ukrainę stanowi „punkt zwrotny w historii naszego kontynentu”⁵. Innymi słowy, kanclerz Scholz nie tyle ogłosił przełom w niemieckiej polityce, co wskazał na konieczne działania mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa Niemiec i ich interesów w zmieniającym się na skutek agresji Putina otoczeniu międzynarodowym.

Zmiany wprowadzone przez kanclerza, które potocznie określa się mianem *Zeitenwende*, to *de facto* zestaw reaktywnych działań o charakterze dostosowawczym. Co więcej, jak zauważyła Anna Kwiatkowska, zapowiedź dokonania serii daleko idących zmian wynikała także z przekonania o rychłej klęsce Ukrainy i o nieuchronności międzynarodowych dyskusji na temat współodpowiedzialności Niemiec za nią⁶.

Zapowiedzi kanclerza Scholza dotyczyły zwiększenia nakładów na obronność do poziomu 2% PKB i utworzenia specjalnego funduszu w wysokości 100 mld euro przeznaczonych na modernizację Bundeswehry. I to ten krok w połączeniu z wysoką kwotą znalazł się wkrótce na pierwszym planie, jak symbol tak zmian⁷, jak i oczekiwań społecznych w Niemczech i wśród sojuszników.

W sferze polityki energetycznej zapowiedziano inwestycje w terminale LNG i OZE, aby uniezależnić się od rosyjskich surowców. Kanclerz zadeklarował także dostawy broni dla Ukrainy oraz wstrzymanie certyfikacji gazociągu Nord Stream 2⁸. Działania te były raczej wynikiem zarządzania kryzysowego i trudno je uznać za długofalową strategię.

Mimo powyższych zastrzeżeń dotyczących istoty *Zeitenwende* trzeba podkreślić, iż nazwa ta stała się zbiorczym określeniem dla zmian dokonywanych przez Niemcy. Politycy i dyplomaci zaczęli stosować to określenie jako swego rodzaju reklamę nowego podejścia Niemiec do Rosji, kwestii obronności i bezpieczeństwa energetycznego⁹.

68-93d5-46c1-b055-fd9262c689e0>. Co znaczące, słowem roku 2023 wybrane zostało *Krisenmodus* („tryb kryzysowy”). Zob. „*Krisenmodus*” *ist Wort des Jahres 2023*, „Der Spiegel” [online], 8 XII 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/kultur/krisenmodus-ist-das-wort-des-jahres-2023-vor-antisemitismus-ki-boom-und-milliardenloch-a-52d21e30-e0b5-42ad-8a25-deb359acba3f>>.

⁵ *Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022*, [w:] *Reden zur Zeitenwende*. Bundeskanzler Olaf Scholz, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Berlin 2022, s. 7.

⁶ A. Kwiatkowska, *Skąd się wzięła i dokąd zmierza Zeitenwende*, [w:] *W poszukiwaniu straconego czasu: Niemcy w erze Zeitenwende*, red. A. Kwiatkowska, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2023, s. 10.

⁷ M.K. Kosman, *Pod znakiem Zeitenwende. Konflikt rosyjsko-ukraiński z perspektywy Niemiec (2014–2022)*, „Przegląd Zachodni” 2023, nr 1–2, s. 44.

⁸ *Regierungserklärung...*, s. 9–18.

⁹ W Polsce odwołania do *Zeitenwende*, prezentowanej jako zdecydowany i trwały zwrot w niemieckiej polityce, były jednym z głównych elementów przekazu ambasadora RFN Thomasa Baggera. Przedstawiał on *Zeitenwende* m.in. jako szansę na bliżej nieokreśloną współpracę polsko-niemiecką. Zob. Th. Bagger, *Ambasador Niemiec w Polsce: Jednoczy nas ten sam cel*, „Tygodnik Powszechny” [online], 20 II 2023 [dostęp: 29 XI 2023]: <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/ambasador-niemiec-w-polsce-jednoczy-nas-ten-sam-cel-182461>>.

Specjalny fundusz i modernizacja Bundeswehry

W kontekście modernizacji Bundeswehry na pierwszym miejscu znalazło się utworzenie i wpisanie do konstytucji specjalnego funduszu w wysokości 100 mld euro finansowanego z kredytów. W ustawie zasadniczej znalazł się on w artykule 87a Siły Zbrojne (*Streitkräfte*), punkt 1a. Według treści tego punktu fundusz nie podlega zasadzie tzw. hamulca budżetowego¹⁰. Zaciągnięte na poczet funduszu kredyty są natomiast, podobnie jak w przypadku innych funduszy finansowanych w ten sposób, częścią długu publicznego¹¹. Dokonanie zmian w konstytucji wymagało uzyskania wsparcia CDU/CSU, której politycy wstępnie je zadeklarowali. Olaf Scholz musiał jednak również zapewnić poparcie dla tego projektu w ramach samej koalicji rządzącej. Kanclerz nie skonsultował bowiem szerzej swojego programu działania z zapleczem politycznym rządu, w tym z szefem frakcji SPD w Bundestagu – zaliczanym do grona „rozumiejących Rosję” – Rolfem Mützenichem. Zapewne Scholz zdawał sobie sprawę z niechęci do zbrojeń zwolenników Mützenicha i części Zielonych, tzw. Fundis, przywiązanych do ideałów pacyfizmu¹².

Już w marcu 2022 kanclerz Scholz zaczął wycofywać się z części obietnic związanych z Bundeswehrą. W przemówieniu z 27 lutego zaznaczył on, iż Niemcy będą wydawać 2% PKB na obronność plus środki ze wspomnianego funduszu. Zapewne chcąc uspokoić nastroje części socjaldemokratów, którzy obawiali się, iż owe 2% PKB zostanie okupione cięciami socjalnymi, kanclerz stwierdził, iż pułap ten zostanie osiągnięty przy zsumowaniu corocznych wydatków ministerstwa obrony i specjalnego funduszu. Otwartym pozostaje pytanie o przyszłość wydatków na obronność po wyczerpaniu 100 mld euro, co nastąpi prawdopodobnie w 2026 r., czyli po kolejnych wyborach do Bundestagu, które mają się odbyć jesienią 2025 r.¹³ W tym samym miesiącu, zgodnie z zapisami umowy koalicyjnej, rząd podjął decyzję o zakupie 35 wielozadaniowych samolotów F-35, jako następców maszyn Panavia Tornado, zdolnych do przenoszenia ładunków jądrowych w ramach programu *nuclear sharing*¹⁴.

¹⁰ Zob. *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Stand: Dezember 2022*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Berlin 2022, s. 54.

¹¹ Na temat roli specjalnych funduszy w Niemczech zob. *Bericht nach § 88 Absatz 2 BHO an das Bundesministerium der Finanzen über die Sondervermögen des Bundes und die damit verbundenen Auswirkungen auf die Haushaltstransparenz sowie die Funktionsfähigkeit der Schuldenregel*, Bundesrechnungshof, Berlin 2023.

¹² Ł. Jasiński, *Zmiany w polityce obronnej Niemiec po rosyjskiej agresji na Ukrainę*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 11 IV 2022 (Biuletyn, 60 (2479)): <<https://www.pism.pl/publikacje/zmiany-w-polityce-obronnej-niemiec-po-rosyjskiej-agresji-na-ukraine#>> [dostęp: 30 XI 2023].

¹³ Ch. Mölling, T. Schütz, *Verteidigungshaushalt 2024*, „DGAP Memo” [online], 14 VII 2023 [dostęp: 29 XI 2023]: <<https://dgap.org/de/forschung/publikationen/verteidigungshaushalt-2024>>.

¹⁴ *Entscheidung über die Nachfolge des Waffensystems Tornado ist gefallen*, „Bundesministerium der Verteidigung” [online], 14 III 2022 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.bmvg.de/de/presse/nachfolger-tornado-entscheidung-gefallen-5371712>>; *Mehr Fortschritt wagen. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), Bündnis 90/Die Grünen und den Freien Demokraten (FDP)*, Berlin 2021, s. 118.

Specjalny fundusz przeznaczony na doposażenie Bundeswehry został przegłosowany przez Bundestag po serii negocjacji w „czworokącie” SPD–Zieloni–FDP–CDU/CSU w czerwcu 2022 r.¹⁵. Kilkumiesięczne dyskusje spowodowały, iż już na starcie programu dozbierania Bundeswehry w praktyce stracono pół roku. Co gorsza, w październiku 2022 r. Federalny Trybunał Obrachunkowy (Bundesrechnungshof) zakwestionował opracowane przez ministerstwo obrony plany wydatkowania środków z funduszu. Błędy w planowaniu budżetu polegały na umieszczeniu nadmiernej liczby projektów, których łączna wartość przekraczała 100 mld euro. Przy planowaniu nie uwzględniono także rezerwy finansowej na wypadek wzrostu cen zamówień oraz odsetek od kredytów¹⁶.

Błędy minister obrony Christine Lambrecht i podległych jej urzędników wskazywały na podstawowy problem, którego nie mogły rozwiązać dodatkowe fundusze, a mianowicie inercję wojskowej biurokracji. Jak zauważyła analityczka Justyna Gotkowska: „Bundeswehra musi zostać przekształcona ze zbiurokratyzowanej organizacji przygotowanej na funkcjonowanie w czasie pokoju w armię, która jest gotowa do prowadzenia wojny i obrony terytorium NATO”¹⁷.

Wspomniane błędy osłabiły pozycję minister Lambrecht, której nie poprawiło ani sfinalizowanie zakupu wspomnianych F-35, ani podpisanie kontraktu na zakup śmigłowców transportowych CH-47 Chinook, czyli pierwsze duże zakupy sfinansowane ze specjalnego funduszu¹⁸. W styczniu 2023 r. nowym ministrem obrony został Boris Pistorius z SPD, były szef MSW Dolnej Saksonii, dla którego był to debiut w polityce na szczeblu federalnym¹⁹. Poprawił on politykę informacyjną resortu, jednocześnie kształtując swój wizerunek jako sprawczego polityka²⁰. Pistorius, jak się wydaje, ma świadomość, iż zmiany muszą dotyczyć nie tylko Bundeswehry, ale też społeczeństwa.

¹⁵ *Bundestag beschließt Sondervermögen für Bundeswehr*, „Die Zeit” [online], 3 VI 2022 [dostęp: 23 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-06/bundeswehr-sondervermoegen-grundgesetz-aenderung-verteidigung>>.

¹⁶ Zob. *Bericht nach § 88 Absatz 2 BHO an den Haushaltsausschuss des Deutschen Bundestages Entwurf des Wirtschaftsplans des „Sondervermögens Bundeswehr” für das Jahr 2023*, Bundesrechnungshof, Berlin 2022.

¹⁷ J. Gotkowska, *Wojna na Ukrainie: konsekwencje dla Bundeswehry i niemieckiej polityki w NATO*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 30 III 2022 (Komentarze OSW, 436): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-03-30/wojna-na-ukrainie-konsekwencje-dla-bundeswehry-i-niemieckie>> [dostęp: 6 XII 2023].

¹⁸ Ch. Lambrecht, E. Zorn, *Sondervermögen Bundeswehr markiert historischen Aufbruch*, „Bundesministerium für Verteidigung” [online], 12 XII 2022 [dostęp: 6 XII 2023]: <<https://www.bmvg.de/de/aktuelles/sondervermoegen-bundeswehr-markiert-historischen-aufbruch-5542400>>; K. Malinowski, *Epokowy zwrot (Zeitenwende) i wydatki na obronność*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego”, 27 II 2023, s. 2.

¹⁹ Ł. Jasiński, *Zmiana na stanowisku ministra obrony Niemiec*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 20 I 2023 [3] (Komentarz, 2/2023): <<https://www.pism.pl/publikacje/zmiana-na-stanowisku-ministra-obrony-niemiec>> [dostęp: 7 XII 2023].

²⁰ P. Buras, *Zeitenwende. Jak wojna na Ukrainie zmienia Niemcy*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2023, s. 42.

Dlatego podkreśla on, iż Niemcy, podobnie jak przed 1989 r., muszą być gotowe do prowadzenia wojny, aby skutecznie odstraszyć Rosję Putina²¹.

W 2023 r. kontynuowano zakupy dla sił zbrojnych – zamówiono m.in. 50 bojowych wozów piechoty Puma za 1,5 mld euro²². Nieudolność wojskowej biurokracji ponownie dała jednak o sobie znać we wrześniu 2023 r., gdy okazało się, że zakupione dla wojsk lądowych radiostacje nie pasują do części czołgów²³. Mimo wzrostu nakładów na obronność w budżecie ministerstwa obrony na lata 2023 i 2024 w dalszym ciągu nie udało się osiągnąć pułapu wydatków 2% PKB²⁴.

Kolejne projekty modernizacyjne finansowane ze specjalnego funduszu z pewnością wpłyną na zwiększenie możliwości działania Bundeswehry. Należy jednak pamiętać o ogromnej skali potrzeb wynikającej z zaniedbań z okresu „końca historii”. Według szacunków pełnomocniczki Bundestagu ds. uzbrojenia, Evy Högl, z 2022 r. rozwiązanie wszystkich problemów Bundeswehry wymagałoby wydatkowania kwoty aż 300 mld euro²⁵.

Osobnym zagadnieniem są zbyt małe zapasy amunicji dla Bundeswehry. Według cytowanego raportu Evy Högl uzupełnienie braków w tym zakresie oraz budowa nowych magazynów wymagają nakładów w wysokości 20 mld euro wydatkowanych z budżetu obrony, jako że zakupy amunicji nie zostały uwzględnione w specjalnym funduszu²⁶. Tak stan rzeczy wynika zarówno z zaniedbań poprzednich lat, ograniczonych mocy produkcyjnych form zbrojeniowych, jak i konieczności wspierania ukraińskiej armii²⁷. W lipcu 2023 zawarto umowę ramową z koncernem Rheinmetall na

²¹ K. Doering, *Verteidigungsminister: Was Boris Pistorius mit „kriegstüchtig“ meint, „Vorwärts“* [online], 15 XI 2023 [dostęp: 8 XII 2023]: <<https://vorwaerts.de/inland/verteidigungsminister-was-boris-pistorius-mit-kriegstuechtig-meint>>.

²² É. Tenenbaum, L. Péria-Peigné, *Zeitenwende: The Bundeswehr's Paradigm Shift, „Focus stratégique”* 2023, No. 116, s. 35. Warto wspomnieć, że pojazdy puma w dalszym ciągu zmagają się z usterkami związanymi m.in. z oprogramowaniem. Zob. *Auslieferung von Schützenpanzern verzögert sich wegen Softwareproblem*, „Die Zeit” [online], 27 XI 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-11/bundesverteidigungsministerium-bundesweherschuetzenpanzer-software>>.

²³ *Digitale Funkgeräte nicht einbaubar: Pistorius soll Milliarden-Desaster bei Rüstungsprojekt drohen*, „Tagesspiegel” [online], 24 IX 2023 [dostęp: 8 XII 2023]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/digitale-funkgerate-nicht-einbaubar-pistorius-soll-milliarden-desaster-bei-rustungsprojekt-drohen-10520866.html>>.

²⁴ É. Tenenbaum, L. Péria-Peigné, *Zeitenwende...*, s. 24.

²⁵ *Unterrichtung durch die Wehrbeauftragte. Jahresbericht 2022*, Deutscher Bundestag, Berlin 2023, s. 8.

²⁶ Tamże, s. 14.

²⁷ O skali wyzwań związanych z dostarczaniem amunicji świadczy fakt, że UE nie udało się spełnić obietnicy przekazania Ukrainie do końca 2023 r. miliona pocisków artyleryjskich. Według stanu z połowy listopada 2023 r. na Ukrainę trafiło 300 tys. sztuk pochodzących z zasobów armii państw członkowskich, a dalsze 180 tys. było w produkcji. Zob. S. Clapp, J. Przetacznik, *Question Time: State of Play – Ammunition Plan for Ukraine*, European Parliamentary Research Service, listopad 2023: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754602/EPRS_ATA\(2023\)754602_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754602/EPRS_ATA(2023)754602_EN.pdf)> [dostęp: 31 XII 2023].

dostarczenie amunicji różnego typu i kalibru o wartości 1,2 mld euro. Umowa ta obowiązuje do 2029 r.²⁸

Największe jak dotąd zagrożenie dla modernizacji Bundeswehry ze środków funduszu przyniósł kryzys budżetowy zapoczątkowany wyrokiem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 15 listopada 2023 r., który uznał za niezgodne z ustawą zasadniczą przeniesienie 60 mld euro niewykorzystanych środków pierwotnie przeznaczonych na zwalczanie ekonomicznych skutków pandemii COVID-19 do Funduszu Klimatu i Transformacji. Decyzja ta wywołała także kryzys polityczny²⁹. W ramach kompromisu pomiędzy SPD, Zielonymi i FDP zdecydowano, iż zakupy sprzętu dla Bundeswehry mające na celu uzupełnienie braków powstałych po przekazaniu broni Ukrainie będą finansowane ze specjalnego funduszu, nie zaś, jak w 2023 r., ze środków tzw. Einzelplan-60. Decyzja ta będzie najpewniej oznaczała dokonanie cięć w planach modernizacji armii, aby zaoszczędzone w ten sposób środki przeznaczyć na uzupełnienie luk spowodowanych wysłaniem sprzętu na Ukrainę³⁰.

Pomoc dla Ukrainy

Kwestią, w której uwidoczniły się zarówno zmiana dotychczasowego podejścia, jak i ograniczenia niemieckiej polityki, stała się realizacja dostaw broni Ukrainie. Przed rosyjską agresją rząd kanclerza Scholza zdecydowanie odrzucał taką możliwość, powołując się na zasadę, iż Niemcy nie wysyłają broni na obszary objęte konfliktem. Przyjmując tę linię retoryki, rząd federalny przemilczał jednak przykłady z Bliskiego Wschodu³¹. Kompromitująca z punktu widzenia sojuszników z NATO oraz części niemieckich komentatorów była natomiast propozycja wysłania Ukrainie 5 tys. hełmów³².

²⁸ *Große Munitionspakete für die Bundeswehr. Pressemitteilung nr 24/2023*, „Bundesamt für Ausrüstung, Informationstechnik und Nutzung der Bundeswehr”, 12 VII 2023: <<https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5657568/c2d79aa1b75414753e689d9f91b74a4f/24-munitionspakete-fuer-die-bundeswehr-dl-data.pdf>> [dostęp: 31 XII 2023]; *Artilleriemunition für 1,3 Milliarden Euro unter Vertrag*, „Europäische Sicherheit und Technik” [online], 18 VII 2023 [dostęp: 31 XII 2023]: <<https://esut.de/2023/07/meldungen/43379/artilleriemunition-fuer-13-milliarden-euro-unter-vertrag/>>.

²⁹ M. Kędzierski, S. Płóciennik, *Niemcy: Trybunał Konstytucyjny zabiera rządowi 60 mld euro na transformację*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 17 XI 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-11-17/niemcy-trybunal-konstytucyjny-zabiera-rzadowi-60-mld-euro-na->>.

³⁰ M. Korbaki, *Bundeswehr muss Hilfe für Ukraine aus Sondervermögen zahlen*, „Der Spiegel” [online], 14 XII 2023 [dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-muss-hilfe-fuer-ukraine-aus-sondervermoegen-zahlen-a-05a2b8e6-26b0-419f-9aeb-ce29fd33be07>>.

³¹ *Niemcy dostarczają broń do obszarów dotkniętych kryzysem*, „Deutsche Welle” [online], 8 II 2022 [dostęp: 31 VII 2023]: <<https://www.dw.com/pl/dw-sprawdza-fakty-niemcy-dostarczaj%C4%85-bro%C5%84-do-obszar%C3%B3w-dotkni%C4%99tych-kryzysem/a-60690833>>.

³² *5000 Helme aus Deutschland für die Ukraine: „Dieses Feigenblatt ist nur peinlich”*, „Stern” [online], 27 I 2022 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.stern.de/politik/presseschau--helme-fuer-die-ukraine---nur-peinlich--31574492.html>>.

Z tego punktu widzenia zapowiedź dostarczania Ukrainie broni, która padła w Bundestagu z ust kanclerza Scholza, była faktycznym przełomem. Rząd, a zwłaszcza sam kanclerz, od początku założył, iż Niemcy nie będą w awangardzie państw dostarczających na pole walki kolejne typy uzbrojenia. Szczególnie konsekwentny okazał się w wyczekiwaniu na kroki USA. Polityka ta jednak w praktyce sprawiała wrażenie niespójnej i chwiejnej, co z kolei szkodziło wizerunkowi Niemiec i samego kanclerza Scholza³³. Przyczyną takiej postawy, jak celnie opisał to Piotr Buras, były po części argumenty historyczno-moralne – „wysoka świadomość odpowiedzialności historycznej Niemców wobec narodu rosyjskiego i bardzo niska w odniesieniu do innych narodów byłego ZSRR, w tym Ukraińców”. Do tego dochodziła żywa w generacji kanclerza Scholza pamięć o obawach przed konfliktem nuklearnym z czasów zimnej wojny³⁴.

Strategia minimalizowania ryzyka i unikania wysyłania ciężkiej broni niemieckiej produkcji na Ukrainę zaowocowała w kolejnych miesiącach koncepcją tzw. wymiany okrężnej. W reakcji na wezwania do wysłania wozów bojowych i czołgów w kwietniu kanclerz Scholz ogłosił, iż Niemcy są gotowe uzupełnić luki w sprzęcie państwom, które zdecydują się wysłać swoje poradzieckie czołgi i wozy bojowe na Ukrainę. Negocjacje z poszczególnymi państwami zainteresowanymi tego typu wymianą toczyły się wolniej, niż zakładano, a przedmiotem kontrowersji były zarówno ilość, jak i wiek sprzętu, który mógłby zostać przekazany partnerom Niemiec. Jak sugerują niektórzy autorzy, takie opóźnienie i pasywność Niemiec być może wynikały z kalkulacji kanclerza i miały zostawić furtkę dla ewentualnych negocjacji z Rosją³⁵. Ostatecznie „wymiana okrężna”, obejmująca czołgi i transportery opancerzone, doszła do skutku z Czechami, Słowacją, Słowenią i Grecją. Natomiast dla strony polskiej niemiecka oferta przekazania m.in. 20 egzemplarzy starszej wersji czołgów Leopard 2 i przestarzałych leopardów 1 nie była zadowalająca i została odrzucona³⁶.

Postawa kanclerza stała się obiektem krytyki nie tylko ze strony opozycyjnej CDU, ale także części polityków koalicji rządzącej, by wspomnieć szefową komisji obrony Bundestagu Marie-Agnes Strack-Zimmermann z FDP. Polityczka ta wielokrotnie zarzucała kanclerzowi odwrócenie decyzji o kolejnych dostawach broni i brak długofalowej wizji wspierania Ukrainy³⁷.

Kolejne decyzje o dostawach ciężkiej broni, a zwłaszcza czołgów, były podejmowane w reakcji na podobne przedsięwzięcia innych sojuszników z NATO, a zwłaszcza USA. Nie bez znaczenia była również presja deputowanych do Bundestagu, sojusz-

³³ P. Buras, *Zeitenwende...*, s. 25–28.

³⁴ Tamże, s. 24–25.

³⁵ K. Malinowski, *Epokowy zwrot (Zeitenwende) w niemieckiej polityce bezpieczeństwa. Chwiejne postawy i niepewne rezultaty*, „Przegląd Zachodni” 2022, nr 3, s. 29.

³⁶ D. Kyranoudi, W. Szymański, K. Verseck, *Wymiana okrężna. Kronika niemieckiego niezdecydowania*, „Deutsche Welle” [online], 10 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.dw.com/pl/czy-wymiana-okr%C4%99%C5%BCna-pomaga-ukrainie-kronika-niemieckiego-niezdecydowania/a-63702296>>.

³⁷ *Strack-Zimmermann wirft Scholz Blockadepolitik vor*, „Der Spiegel” [online], 4 IX 2023 [dostęp: 6 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-und-die-taurus-marschflugkoerper-marie-agnes-strack-zimmermann-kritisiert-olaf-scholz-fuer-zoegerlichkeit-a-19e0bb40-d3cf-4a93-bef2-800e60b8e557>>.

ników (w tym Polski) oraz niemieckiej opinii publicznej³⁸. Mechanizm ten był szczególnie widoczny w sprawie dostaw czołgów dla Ukrainy. Kanclerz Scholz powiązał tę sprawę z ewentualnymi amerykańskimi dostawami czołgów Abrams³⁹. Fakt, iż Amerykanie wyrazili zgodę na taką kolejność działania, był z pewnością sukcesem kanclerza, który mógł zaprezentować skuteczność swojej linii politycznej. Jak zauważył Piotr Buras, stanowiło to potwierdzenie faktu, iż Niemcy są dla USA w dalszym ciągu najpoważniejszym partnerem w Europie, a sama *Zeitenwende*, mimo niesatysfakcjonującego tempa, jest traktowana przez Waszyngton jako długofalowa inwestycja⁴⁰.

Polityka zakładająca stopniowanie pomocy przy jednoczesnym minimalizowaniu ryzyka „eskalacji” w połączeniu z niespójną komunikacją – polegającą na formułowaniu obietnic o dostawach nowych typów broni, a następnie przewlekaniu konkretnych decyzji w tej sprawie – podważyła wiarygodność Niemiec w Europie Środkowo-Wschodniej. Ostatecznie jednak Niemcy dostarczyły ciężki sprzęt, m.in. czołgi Leopard 1 i 2, działa przeciwlotnicze Gepard, czy systemy obrony powietrznej IRIS-T⁴¹. Według danych obejmujących okres od początku rosyjskiej inwazji do końca października 2023 r. Niemcy przekazały pomoc wojskową o wartości ponad 17 mld euro, humanitarną wynoszącą ponad 2 mld i finansową w wysokości 1,4 mld euro. Łącznie czyni to Niemcy trzecim z kolei dostawcą pomocy, po UE jako całości i USA⁴².

Można zatem mówić o przełomie w kontekście pomocy dla Ukrainy, aczkolwiek należy pamiętać, iż dane opracowane przez Instytut Gospodarki Światowej w Kilonii (Institut für Weltwirtschaft), na które powołują się przedstawiciele rządu federalnego, budzą wątpliwości części analityków, polityków CDU i niektórych sojuszników, m.in. Francji. Podstawowymi argumentami, jakie padają, są brak jasnego rozróżnienia między pomocą obiecaną i ogłoszoną a rzeczywiście dostarczoną oraz pomijanie faktu, iż część dostaw ze strony innych państw pozostaje tajna⁴³.

Istotnym założeniem przyjętym w polityce kanclerza Scholza od początku wojny (a dokładniej od udanej obrony Kijowa w pierwszych dniach agresji) jest przeświadczenie, iż walka na froncie stanowi pierwszy etap, po którym nastąpią negocjacje dyplomatyczne, a pełne zwycięstwo Ukrainy nad Rosją jest możliwe⁴⁴. Do tego dochodzą także

³⁸ L. Gibadło, J. Gotkowska, *Niemcy wobec przekazania czołgów Leopard Ukrainie*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 18 I 2023 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-18/niemcy-wobec-przekazania-czolgow-leopard-ukrainie>>.

³⁹ J. Kiwerska, *Stosunki niemiecko-amerykańskie w 2023 r.*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego”, 27 XII 2023, s. 2.

⁴⁰ P. Buras, *Zeitenwende...*, s. 35–36.

⁴¹ *Diese Waffen und militärische Ausrüstung liefert Deutschland an die Ukraine*, „Bundesregierung” [online], 7 XII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.bundesregierung.de/breg-de/schwerpunkte/krieg-in-der-ukraine/lieferungen-ukraine-2054514>>.

⁴² *Ukraine Support Tracker*, „Institut für Weltwirtschaft Kiel” [online, dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.ifw-kiel.de/de/themendossiers/krieg-gegen-die-ukraine/ukraine-support-tracker/>>.

⁴³ F. Hofmann, *How Germany Fudges the Math on NATO and Ukraine*, „Deutsche Welle” [online], 20 I 2024 [dostęp: 27 III 2024]: <<https://www.dw.com/en/germanys-defense-spending-balancing-nato-and-ukraine-aid/a-68038674>>.

⁴⁴ *Panzer und Luftabwehrsysteme – aber keine Kampfflugzeuge*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” [online], 15 V 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/ukraine->

wspomniane obawy przed „eskalacją” oraz zbytnim zaognieniem relacji z Rosją. Dlatego „czerwoną linią” pozostaje dostarczanie zarówno samolotów bojowych, jak i pocisków manewrujących Taurus, które mogłyby skutecznie razić most nad Cieśniną Kerczeńską, łączący Krym z Rosją oraz cele na terytorium Federacji Rosyjskiej⁴⁵. Słabością niemieckiego podejścia do wojny na Ukrainie pozostaje brak klarownej wizji jej celów i warunków możliwego pokoju. Powtarzane przez kanclerza Scholza stwierdzenie, iż „Ukraina nie może przegrać, a Putin nie może wygrać” stanowi swego rodzaju plan minimum i wskazuje, że jedynym konkretnym celem jest niedopuszczenie do załamania się obrony, co mogłoby zagrozić bezpieczeństwu wschodniej flanki NATO, a następnie samych Niemiec.

Uniezależnienie od rosyjskich surowców

Sferą, w której zmiany niemieckiej polityki zachodzą najszybciej i w których rząd kanclerza Scholza wykazał się największą determinacją, jest energetyka. Rosyjska agresja na Ukrainę zadała poważny cios dotychczasowemu modelowi energetycznemu Niemiec. Tani rosyjski gaz odgrywał ważną rolę w funkcjonowaniu niemieckiego przemysłu i miał być „paliwem pomostowym”, umożliwiającym sprawną transformację energetyczną niemieckiej gospodarki. Niemcy miały stać się także kluczowym gazowym hubem Europy. Nie może zatem dziwić fakt, iż zarówno Angela Merkel, jak i Olaf Scholz bronili do samego końca współpracy energetycznej z Rosją⁴⁶.

Po inwazji na Ukrainę kanclerz Scholz zapowiedział, iż uniezależnienie się od rosyjskich dostaw surowców będzie jedną z najważniejszych zmian w niemieckiej polityce. Jednocześnie jednak, obawiając się negatywnych skutków dla niemieckiej gospodarki, opowiadał się przeciwko wyłączeniu Rosji z systemu SWIFT, co byłoby równoznaczne z nagłym odcięciem Niemiec od surowców i – jak wówczas się spodziewano – recesją. Ostatecznie UE zatwierdziła wykluczenie Rosji z systemu SWIFT z wyjątkiem Sberbanku i Gazprombanku, czyli banków obsługujących płatności za dostawy gazu i ropy do Niemiec, Polski i innych krajów. W czerwcu ogłoszono, za zgodą Niemiec, unijne embargo na węgiel i ropę⁴⁷.

Równocześnie trwały prace umożliwiające jak najszybsze wydzierżawienie pływających terminali do importu gazu LNG. Działania podejmowane w trybie zarządzania kryzysowego przyniosły dobre efekty – w Niemczech działają obecnie trzy pływające

erhaelt-keine-kampfjets-panzer-und-luftabwehrsysteme-18894522.html>; S. Meister, *Kommentar: Ostpolitik Zeitenwende? Deutschland und Russlands Krieg gegen die Ukraine*, „Bundeszentrale für Politische Bildung” [online], 26 V 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-437/521584/kommentar-ostpolitik-zeitenwende-deutschland-und-russlands-krieg-gegen-die-ukraine/>>.

⁴⁵ C. Larson, *Why Germany is Rattled about Sending Its Taurus Missile to Ukraine*, „Politico” [online], 12 XI 2023 [dostęp: 24 XI 2023]: <<https://www.politico.eu/article/why-germany-scholz-rattled-sending-taurus-missile-ukraine/>>.

⁴⁶ J. Wiech, *Fiasko polityki Niemiec*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2022, nr 4, s. 43–49.

⁴⁷ M. Kędzierski, *Energetyczna Zeitenwende: Udane oddzielenie od Rosji*, [w:] *W poszukiwaniu...*, s. 22–24.

terminale LNG: w Wilhelmshaven, Brunsbüttel i Lubmin⁴⁸. Planowane są także stworzenie hubu LNG na Rugii i budowa stałego gazoportu w Brunsbüttel⁴⁹. Proces odchodzenia od rosyjskiego gazu przyspieszyło przez uszkodzenie gazociągu NS 1 i 2 w wyniku sabotażu, co zakończyło *de facto* import tego paliwa z Rosji⁵⁰.

W ramach poszukiwania źródeł dostaw gazu zawarto kontrakty na import ze Zjednoczonych Emiratów Arabskich, Kataru i USA. Według prognoz najważniejszym eksporterem LNG do Niemiec w kolejnych latach będą Stany Zjednoczone. Działania te zostały powiązane z decyzją o rozbudowie OZE na bazie specustaw, a także z przedłużeniem funkcjonowania trzech elektrowni atomowych, które miały zostać zamknięte do kwietnia 2023 r.⁵¹. Definitywne odejście od energii atomowej i rosyjskich surowców nie doprowadziło, wbrew pesymistycznym scenariuszom, do załamania niemieckiej energetyki. Według danych Federalnej Agencji ds. Sieci (Bundesnetzagentur) w 2023 r. udział OZE w miksie energetycznym wyniósł 56%, co stanowi rekord (dla porównania w 2022 r. było to 47%). Z drugiej jednak strony Niemcy w dalszym ciągu są zmuszone do importu energii elektrycznej i mają w tym obszarze ujemny bilans handlowy⁵².

Porównanie tempa i zakresu zmian w sferze energetyki z dozbieraniem Bundeswehry wskazuje na gradację priorytetów rządu federalnego w dostosowywaniu państwa i jego odporności do nowej sytuacji międzynarodowej. O ile bowiem Niemcy nie są (przynajmniej w krótkiej perspektywie) zagrożone militarnie ze strony Rosji, to po 24 lutego 2022 r. musiały się zmierzyć z innymi skutkami wojny: napływem uchodźców wojennych z Ukrainy oraz realną wizją szantażu energetycznego ze strony Putina. Nie może zatem dziwić fakt, iż dywersyfikacja dostaw surowców stanowi tę sferę, w której Niemcy mogą się pochwalić największymi osiągnięciami.

Mimo iż wykracza to poza bezpośrednią tematykę artykułu, należy w tym miejscu wskazać na liczne zagrożenia dla konkurencyjności niemieckiej gospodarki. Wśród nich wymienić można m.in. nadmierne uzależnienie od Chin, niezadowalający stopień innowacyjności i cyfryzacji czy konieczność dostosowania się do modelu, w którym eksport towarów i globalizacja będą odgrywały mniejszą rolę niż obecnie.

Rosyjska agresja na Ukrainę i związany z nią wymóg szybkiego uniezależnienia się od rosyjskich dostaw stały się także katalizatorem wewnętrznych dyskusji dotyczących pogodzenia globalizacji z zachowaniem bezpieczeństwa dostaw surowców i metali ziem rzadkich. Podobny cel przyświecał autorom dokumentu programowego dotyczącego relacji z Chinami (o czym szerzej piszę poniżej).

⁴⁸ Tamże, s. 25.

⁴⁹ Z. Nowak, Ł. Jasiński, *Niemieckie próby uniezależnienia się od rosyjskich surowców*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2 XII 2022 (Biuletyn, 190 (2609)): <<https://www.pism.pl/publikacje/niemieckie-proby-uniezaleznienia-sie-od-rosyjskich-surowcow>> [dostęp: 1 XII 2023].

⁵⁰ W. Lorenz, Sz. Zaremba, *Konsekwencje eksplozji rurociągów Nord Stream 1 i 2*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 29 IX 2022 (Komentarz, 125/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/konsekwencje-eksplozji-rurociagow-nord-stream-1-i-2>> [dostęp: 30 XI 2022].

⁵¹ M. Kędziński, *Energetyczna...*, s. 29–33.

⁵² W ubiegłym roku Niemcy zaimportowały łącznie 54,1 terawatogodzin prądu, a wyeksportowały 42,4 terawatogodzin. Zob. *Der Strommarkt im Jahr 2023*, „Bundesnetzagentur” [online, dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.smard.de/page/home/topic-article/444/211756>>.

Zeitenwende na forum UE i NATO

Po 27 lutego 2022 Niemcy włączyły się we wzmacnianie wschodniej flanki NATO. Oprócz zwiększenia kontyngentu na Litwie w ramach batalionowej grupy bojowej, której Niemcy są państwem ramowym, grupa żołnierzy Bundeswehry została wysłana na Słowację, jako część utworzonej tam kolejnej grupy bojowej. Elementem tej misji były także dwie jednostki systemu obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej Patriot. Z kolei eurofightery Luftwaffe włączyły się w dodatkowe patrolowanie polskiej i rumuńskiej przestrzeni powietrznej. Zwiększona została także aktywność okrętów Bundesmarine na Bałtyku⁵³.

Powyżej opisane działania były stosunkowo łatwe do podjęcia, gdyż nie były one zbyt obciążające dla samej Bundeswehry. Pierwszym poważniejszym testem była kwestia Kompas Strategicznego UE. Przypomnijmy, iż dokument ten, zatwierdzony w marcu 2022 przewiduje szereg działań mających zwiększyć możliwości UE w sferze bezpieczeństwa i obrony, w tym przygotowanie od 2025 r. liczących 5 tys. żołnierzy sił szybkiego reagowania. Chcąc uwiarygodnić się w oczach partnerów z UE, minister Lambrecht zapowiedziała gotowość Niemiec do wystawienia takiego kontyngentu. Szybko musiała się jednak wycofać z tych zapowiedzi ze względu na brak wystarczającego potencjału Bundeswehry. Ostatecznie zapowiedziano, iż Niemcy wystawią jedynie pewną część deklarowanego wcześniej kontyngentu w ramach unijnych sił szybkiego reagowania⁵⁴.

Na szczycie NATO w Wilnie, który odbył się w dniach 11–12 lipca 2023 r., zatwierdzono nowe plany obronne Sojuszu i przyjęto znaczne zwiększenie jego sił. Nowy model sił NATO (NFM) zakłada, że sojusznicy będą utrzymywać co najmniej 300 tys. żołnierzy w stanie wysokiej gotowości (zdolnych do działania w czasie do 30 dni). Zmiany te mają „zapewnić zdolność do odstraszania Rosji nawet w sytuacji zaangażowania USA w Indo-Pacyfiku” oraz zapewnić możliwość prowadzenia dużej operacji obronnej⁵⁵. Niemcy zobowiązały się w 2025 r. wystawić nową dywizję (tzw. dywizja 2025), która wejdzie w skład sił odpowiedzi NATO⁵⁶.

W ramach wzmacniania wschodniej flanki NATO, w szczególności na Litwie, Bundeswehra wystawi brygadę wojsk. Pierwotnie miała ona w zdecydowanej większości stacjonować w Niemczech i być gotowa do szybkiego przerzucenia na Litwę. W październiku 2023 r., minister Pistorius zapowiedział w Bundestagu, iż nowa brygada (jedna z czterech wchodzących w skład wspomnianej dywizji 2025) będzie w całości stacjono-

⁵³ Ł. Jasiński, *Niemcy wobec rosyjskiej agresji na Ukrainę*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 16 III 2022 (Komentarz, 16/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/niemcy-wobec-rosyjskiej-agresji-na-ukraine>> [dostęp: 29 XI 2023].

⁵⁴ M. Becker, M. Gebauer, *Lambrechts Truppenversprecher*, „Der Spiegel” [online], 21 III 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-christine-lambrecht-leistet-sich-bei-der-eu-einen-versprecher-a-e2e9ef7e-7845-455c-b462-80edd64823e2>>.

⁵⁵ W. Lorenz, *Znaczenie regionalnych planów obronnych NATO*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 26 IX 2023 (Biuletyn, 135 (2756)): <<https://www.pism.pl/publikacje/znaczenie-regionalnych-planow-obronnych-nato>> [dostęp: 30 XI 2023].

⁵⁶ É. Tenenbaum, L. Péria-Peigné, *Zeitenwende...*, s. 32.

wała na Litwie⁵⁷. Zobowiązanie to zarówno ma wymiar wojskowy, jak i stanowi polityczny sygnał wysłany sojusznikom z Europy Środkowo-Wschodniej oraz Rosji. Potwierdza to też faktyczne, choć nie formalne odejście od zapisów aktu stanowiącego NATO–Rosja z 1997 r.⁵⁸. Konieczność wystawienia wyposażonej brygady będzie kolejnym elementem presji na jak najszybsze i najsprawniejsze modernizowanie Bundeswehry.

W wymiarze europejskim na oddzielną uwagę zasługuje przemówienie kanclerza Scholza wygłoszone na Uniwersytecie Karola w Pradze 29 sierpnia 2022 r. Miało ono wzmocnić wizerunek Niemiec jako lidera Wspólnoty, naruszony przez zbyt pasywną reakcję na rosyjską inwazję na Ukrainę, a także wzmocnić politycznie Scholza⁵⁹. Mimo zachowawczego charakteru tego przemówienia w kontekście *Zeitenwende* na uwagę zasługuje propozycja współpracy w budowie obrony przeciwlotniczej i przeciwrakietowej. W październiku 2022 r. Niemcy zainauguowały program European Sky Shield Initiative (ESSI), do którego przystąpiły: Belgia, Bułgaria, Czechy, Estonia, Węgry, Litwa, Łotwa, Holandia, Norwegia, Słowacja, Słowenia, Rumunia i Wielka Brytania. W 2023 dołączyły do nich: Dania i Szwecja⁶⁰. W listopadzie natomiast podobnie uczyniła neutralna Austria⁶¹. Celem inicjatywy jest stworzenie systemu systemów, działającego na różnych pułapach dzięki wykorzystaniu zestawów IRIS-T, Patriot i systemu Arrow 3. Wspólne prace w formie europejskiej inicjatywy umożliwiają Niemcom i innym państwom szybszą i mniej obciążoną biurokratycznie wspólną rozbudowę obrony powietrznej i przeciwrakietowej oraz ograniczenie kontrowersji społecznych wokół tego projektu⁶².

Zarówno NATO, jak i UE pozostają dla Niemiec fundamentami bezpieczeństwa. W obliczu wojny na Ukrainie, w myśl dokumentów programowych: Narodowej Strategii Bezpieczeństwa (Nationale Sicherheitsstrategie), jak i Wytycznych Polityki Obronnej (Verteidigungspolitische Richtlinien), Niemcy mają być gotowe do wzięcia większej odpowiedzialności za obronę swoją i swoich sojuszników⁶³. Trzeba jednak zauważyć, iż wypełnienie tych ambitnych założeń będzie możliwe dopiero w dłuższej perspektywie, powyższe zapisy można zaś uznać za sygnał polityczny wysłany zarówno do własnej opinii publicznej, Bundeswehry, jak i do sojuszników Niemiec.

⁵⁷ F. Manthey, *Litauen: Neuaufstellung einer deutschen Kampfbrigade für die Ostflanke*, „Bundesministerium der Verteidigung” [online], 11 X 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.bmvg.de/de/aktuelles/deutsche-kampfbrigade-an-der-nato-ostflanke-5687584>>.

⁵⁸ J. Gotkowska, *Niemcy a europejska architektura bezpieczeństwa – półtora roku po Zeitenwende*, [w:] *W poszukiwaniu...*, s. 69–70.

⁵⁹ M. Szczepanik, Ł. Jasiński, *Kanclerz Niemiec o przyszłości Europy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VIII 2022 (Komentarz, 114/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/kanclerz-niemiec-o-przyszlosci-europy>> [dostęp: 22 XI 2022].

⁶⁰ É. Tenenbaum, L. Péria-Peigné, *Zeitenwende...*, s. 42.

⁶¹ M. Tschiederer, *Österreich kauft auch Langstreckenraketen für Sky Shield*, „Der Standard” [online], 15 XI 2023 [dostęp: 24 XI 2023]: <<https://www.derstandard.at/story/3000000195326/oesterreich-kauft-auch-langstreckenraketen-fuer-sky-shield>>.

⁶² É. Tenenbaum, L. Péria-Peigné, *Zeitenwende...*, s. 43.

⁶³ *Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie*, Die Bundesregierung, Berlin 2023, s. 32; *Verteidigungspolitische Richtlinien 2023*, Bundesministerium der Verteidigung, Berlin 2023, s. 9 i n.

Przedmiotem refleksji rządu kanclerza Scholza stała się także kwestia bezpieczeństwa rozumianego jako ograniczanie zależności od dostaw surowców i podzespołów do Niemiec z państw autorytarnych, w szczególności Chin. Najwięcej informacji na temat wizji niemieckiej polityki wobec ChRL zawiera opublikowana w lipcu 2023 Strategia wobec Chin (China-Strategie)⁶⁴. Dokument ten wskazuje na konieczność podtrzymywania dialogu politycznego z ChRL w takich kwestiach jak m.in. walka ze skutkami zmian klimatu oraz na korzyści płynące z wzajemnych powiązań gospodarczych i handlowych pomiędzy oboma państwami. Jednocześnie jednak zwraca uwagę na konieczność poszukiwania przez Niemcy alternatywnych źródeł dostaw surowców, w tym metali ziem rzadkich i podzespołów, takich jak półprzewodniki i mikroczipy, aby minimalizować jednostronne zależności (derisking)⁶⁵. Chęć zmniejszenia skali jednostronnych zależności przy jednoczesnym podtrzymywaniu dialogu politycznego i relacji gospodarczych wynikających z globalizacją będzie zapewne cechowała politykę kanclerza Scholza w następnych latach⁶⁶.

Niemiecka opinia publiczna i partie polityczne a *Zeitenwende*

Obraz *Zeitenwende* nie byłby pełny bez przynajmniej ograniczonego odwołania do wpływu wojny na Ukrainie i zmian wprowadzanych przez rząd kanclerza Scholza na niemiecką opinię publiczną i scenę polityczną. Inwazja na Ukrainę stała się katalizatorem zmian w postrzeganiu Rosji przez niemiecką opinię publiczną. O ile w 2015 r., a zatem po aneksji Krymu i wybuchu wojny na Donbasie, 41% Niemców uznawało Rosję za zagrożenie militarne, a na krótko przed inwazją w 2022 r. – 55%, to już w marcu było to 74%. Po raz pierwszy w historii badań ocena zagrożeń ze strony Rosji – militarnych, politycznych i ekonomicznych – zrównała się w Niemczech z obawami polskiej opinii publicznej⁶⁷. W tych szczególnych okolicznościach przemówienie kanclerza Scholza zostało pozytywnie odebrane przez niemiecką opinię publiczną. Popularność rządu SPD-Zielonych i FDP wzrosła wówczas o 18 punktów procentowych i osiągnęła 56%. Zadowolenie z pracy kanclerza wzrosło zaś o 13 p.p. osiągając również pułap 56%⁶⁸. Hasło *Zeitenwende* trafiło zatem w obawy i oczekiwania społeczne. Jednocześnie działania podejmowane wówczas przed rząd federalny, w tym ostrożna postawa wo-

⁶⁴ Zob. *China-Strategie der Bundesregierung*, Die Bundesregierung, Berlin 2023.

⁶⁵ Szerzej zob. Ł. Jasiński, M. Przychodniak, *Dialog i ograniczanie ryzyka – strategia Niemiec wobec Chin*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VII 2023 (Biuletyn, 102 (2723)): <<https://www.pism.pl/publikacje/dialog-i-ograniczanie-ryzyka-strategia-niemiec-wobec-chin>> [dostęp: 27 III 2023].

⁶⁶ Próbę połączenia kwestii bezpieczeństwa i deriskingu ze współpracą międzynarodową i innymi korzyściami płynącymi z globalizacji kanclerz Scholz zawarł w artykule opublikowanym w „Foreign Affairs”. Przedruk zob. *Namensbeitrag des Kanzlers in Foreign Affairs. Die globale Zeitenwende*, „Die Bundesregierung” [online], 2 XII 2022 [dostęp: 27 II 2024]: <<https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/kanzler-namensartikel-foreign-affairs-2149014>>.

⁶⁷ J. Kucharczyk, A. Łada-Konefał, *Jednym głosem: Polacy i Niemcy o rosyjskiej agresji na Ukrainę*. *Barometr Polska – Niemcy 2022*, Instytut Spraw Publicznych, Deutsches-Polen Institut Darmstadt, Warszawa–Darmstadt 2022, s. 9.

⁶⁸ *ARD-Deutschlandtrend*, Infratest Dimap, Berlin, marzec 2022, s. 5.

bec dostaw broni dla Ukrainy, były uznawane przez 53% ankietowanych za dostosowane do okoliczności⁶⁹.

Cechą charakterystyczną dyskursu publicznego w Niemczech wiosną 2022 r. było podkreślanie przez kolejnych polityków błędów popełnionych w relacjach z Rosją, nadmiernego przywiązania do idei dialogu z Putinem i ignorowania ostrzeżeń krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski. Do błędów przyznał się m.in. jeden z architektów niemieckiej polityki wobec Rosji, prezydent Frank-Walter Steinmeier⁷⁰. Ze względu na stopień zaangażowania polityków różnych opcji w dotychczasową *Ostpolitik* niemieckie elity polityczne ograniczyły rozliczenia błędów przeszłości do dyplomatycznych gestów przeprosin kierowanych zarówno do własnych wyborców, jak i partnerów zagranicznych. Warto też przypomnieć, iż była kanclerz Angela Merkel także nie rozliczyła się z błędów popełnionych w polityce wobec Rosji i Ukrainy.

Jedyną próbą dogłębnego wyjaśnienia skali rosyjskich wpływów jest obecnie komisja śledcza działająca w landtagu Meklemburgii Pomorza Przedniego, badająca powiązania miejscowych polityków, w tym premier Manuela Schwesig, z Gazpromem⁷¹. *Sui generis* próbami rozliczeń powiązań niemieckich elit z rosyjskim biznesem są także dziennikarskie śledztwa, których wyniki są publikowane w formie książek⁷².

Ciągłość elit, w tym polityków zaliczanych do „rozumiejących Rosję” (*Russland-versteher*), pozostaje istotnym czynnikiem w niemieckiej polityce. Doradcą kanclerza Scholza ds. międzynarodowych pozostaje bliski współpracownik prezydenta Steinmeiera i zwolennik dialogu z Rosją, Jens Plötner. Mimo tych zastrzeżeń trzeba jednak odnotować, iż to właśnie SPD dokonała publicznego rozrachunku z błędami przeszłości. W przyjętym na zjeździe w grudniu 2023 r., dokumencie programowym na temat kierunków polityki zagranicznej po raz pierwszy stwierdzono *expressis verbis*, iż bezpieczeństwo Europy należy konstruować w opozycji do Rosji oraz że nawiązanie dialogu z tym państwem będzie możliwe dopiero po rezygnacji z agresywnej, neoimperialnej polityki⁷³. W dalszym ciągu jednak silny wśród socjaldemokratów pozostaje nurt przeciwny wspieraniu Ukrainy i domagający się większego zaangażowania Niemiec w dyplomatyczne rozwiązanie konfliktu, (czyli w praktyce zmuszenie Ukrainy do ustępstw wobec Rosji). Świadczy o tym fakt, iż na wspomnianym grudniowym zjeździe SPD wybory do zarządu partii przegrał, przy aplauzie części uczestników, przewodniczący

⁶⁹ Tamże, s. 4.

⁷⁰ Frank-Walter Steinmeier räumt Fehler in seiner Russland-Politik ein, „Die Zeit” [online], 4 IV 2022 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-04/frank-walter-steinmeier-fehler-russland-ukraine>>.

⁷¹ Na temat prac tej komisji i skali rosyjskiego lobbingu w Niemczech przed 24 II 2022 r. zob. P. Tepper, *Topografia rosyjskiego lobbingu w Niemczech*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2023, nr 3, s. 91–102.

⁷² Bodaj najgłośniejszą z nich była książka dotycząca powiązań niemieckich polityków z Gazpromem. Zob. R. Bingener, M. Wehner, *Die Moskau-Connection. Das Schröder-Netzwerk und Deutschlands Weg in die Abhängigkeit*, C.H. Beck, München 2023. Pod koniec 2023 r. nakładem Instytutu Zachodniego w Poznaniu ukazało się jej polskie wydanie: R. Bingener, M. Wehner, *Moskiewski łącznik. Sieć Schrödera i droga Niemiec ku zależności*, Instytut Zachodni, Poznań 2023.

⁷³ Szerzej zob. *Sozialdemokratische Antworten auf eine Welt im Umbruch*, Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Berlin 2023.

komisji spraw zagranicznych Bundestagu i zwolennik wspierania Ukrainy oraz twardego kursu wobec Putina, Michael Roth⁷⁴.

Na oddzielną uwagę zasługują społeczne reakcje na dostarczanie broni na Ukrainę. Ostrożna polityka kanclerza Scholza wynikała po części z obaw elektoratu SPD, chociaż i one słabły. O ile wiosną 2022 r. sympatycy SPD byli podzieleni w tej sprawie niemal po równo: 45% za, 46% przeciw⁷⁵, to już w lutym 2023 r. 60% wyborców SPD akceptowało dostawy ciężkiej broni, w tym czołgów i samolotów⁷⁶.

Uwzględniając nastroje społeczne, kanclerz Scholz usiłował także wpływać na elektorat SPD. Przykładem jest przemówienie wygłoszone 1 maja 2022 r. w Düsseldorfie, w którym skrytykował przeciwników dostaw broni, mówiąc m.in.: „szanuję każdy pacyfizm (...) ale musi wydawać się cyniczne, że obywatelom Ukrainy mówi się, by bronili się przed agresją Putina bez broni”⁷⁷.

Według badań przeprowadzonych latem 2023 r., a zatem niemal półtora roku od wybuchu wojny, niemiecka opinia publiczna otrząsnęła się z początkowego szoku, a poczucie zagrożenia ze strony Rosji zmalało do 63%⁷⁸. Natomiast poparcie dla zwiększania wydatków na obronność i utrzymywania ich na poziomie 2% PKB jest w dalszym ciągu wysokie i wynosi 61%⁷⁹. O większej wadze, jaką Niemcy przywiązują do budowania własnych zdolności obronnych, świadczy fakt, iż najpopularniejszym politykiem pozostaje minister Pistorius⁸⁰.

Dość powszechnemu poczuciu, iż należy zwiększać zdolności Niemiec do obrony, nie towarzyszy jednak zmiana nastawienia społeczeństwa w kwestii intensywniejszego zaangażowania się na arenie międzynarodowej. Według raportu Fundacji Körbera 71% ankietowanych uważa, iż Niemcy nie powinny aspirować do militarnego przywództwa w Europie. Podobnie zdecydowana większość opowiada się za powściągliwą postawą

⁷⁴ J. Betschka, *Wieder Friedenspartei statt Kriegsbereitschaft? In der SPD mehreren sich Rufe nach mehr Diplomatie*, „Tagesspiegel” [online], 19 XII 2023 [dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/wieder-friedenspartei-statt-kriegsbereitschaft-in-der-spd-mehren-sich-die-stimmen-nach-mehr-diplomatie-10942333.html>>.

⁷⁵ E. Ehni, *ARD-DeutschlandTrend Lieferung schwerer Waffen umstritten*, „Tagesschau” [online], 28 IV 2022 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-2991.html>>.

⁷⁶ Taž, *Zustimmung zu „Leopard“-Lieferung*, „Tagesschau” [online], 2 II 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-3287.html>>.

⁷⁷ *Scholz nennt unbedingten Pazifismus „aus der Zeit gefallen”*, „Der Spiegel” [online], 1 V 2022 [dostęp: 1 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-nennt-unbedingten-pazifismus-aus-der-zeit-gefallen-a-251aad39-d00f-4dcb-bb32-58f4a725733f>>.

⁷⁸ *Mit Russland gut stellen? Meinungen gehen auseinander*, „Die Zeit” [online], 24 VII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.zeit.de/news/2023-07/24/mit-russland-gut-stellen-meinungen-gehen-auseinander>>.

⁷⁹ *Umfrage zur Erhöhung der Verteidigungsausgaben auf 2 Prozent des BIPs 2023*, „Statista” [online], 14 VII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/880425/umfrage/umfrage-zur-erhoehung-der-verteidigungsausgaben-auf-2-prozent-des-bruttoinlandsprodukts>>.

⁸⁰ P. Henrich, *Politiker – Zufriedenheit mit der politischen Arbeit im Dezember 2023*, „Statista” [online], 7 XII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/746/umfrage/zufriedenheit-mit-der-politischen-arbeit-von-ausgewahlten-politikern/>>.

wobec konfliktów na arenie międzynarodowej⁸¹. Wyniki te potwierdzają zatem tezę Justyny Gotkowskiej, iż wzmocnienie siły Niemiec nie będzie oznaczało, iż będą one w stanie zastąpić amerykańską obecność i przywództwo w sferze bezpieczeństwa i odstraszania w Europie⁸².

Na oddzielną uwagę zasługują stanowiska poszczególnych partii politycznych wobec wprowadzanych zmian. Jak już zostało powiedziane, zestaw działań określanych jako *Zeitenwende* wymagał od SPD odejścia od będącego częścią tożsamości tej partii deklarowanego pacyfizmu i rewizji stosunku wobec Rosji, co jednak powoduje napięcie pomiędzy poszczególnymi frakcjami tej partii⁸³.

Jeszcze głębsze i jak można zakładać, trwalsze zmiany zaszły w polityce prezentowanej przez Zielonych. Partia ta, opierająca swoją tożsamość m.in. na pamięci o protestach przeciwko rozmieszczeniu na terenie RFN amerykańskich rakiet Pershing II, poparła, jak już wspomniano, zarówno ideę specjalnego funduszu na rzecz doposażenia Bundeswehry, jak i dostawy broni dla Ukrainy. Zieloni zajęli również krytyczne stanowisko wobec wahań kanclerza Scholza w sprawie dostaw czołgów i innych rodzajów ciężkiej broni na Ukrainę, w tym wspomnianych pocisków Taurus. W krytyce kanclerza w obu tych kwestiach wspierali ich także liberałowie z FDP⁸⁴.

Zmiany w niemieckiej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa zyskały wsparcie CDU/CSU. Werbalnemu (jednak bez głębszych rozliczeń) odcięciu się od błędów ery kanclerz Merkel sprzyjał fakt, iż lider chadecji Friedrich Merz pozostawał wówczas na marginesie, a od 2009 r. był poza niemiecką polityką. Zarówno tempo wprowadzania zmian, jak i niechęć kanclerza Scholza do zaopatrywania Ukrainy w sprzęt wojskowy są przedmiotem krytyki ze strony CDU/CSU. Kwestia dostaw broni, a zwłaszcza pocisków Taurus, jest dla lider CDU „słabym punktem” koalicji rządzącej, z czego wynika

⁸¹ *The Berlin-Pulse 2023/2024*, Körber Stiftung, Berlin 2023, s. 9.

⁸² J. Gotkowska, *Wojna...*, s. 7.

⁸³ Przykładem przeciwstawnych tendencji w samej SPD są słowa przewodniczącego frakcji socjaldemokratów w Bundestagu, Rolfa Mützenicha, który w trakcie debaty na temat dostaw rakiet Taurus zasugerował, że należałoby się zastanowić nad możliwościami zamrożenia wojny na Ukrainie. Słowa te spotkały się z krytyką zarówno ze strony koalicjantów, jak i CDU/CSU. Przeciwno takiej koncepcji opowiedział się także minister Pistorius. Mützenicha wzięli natomiast w obronę kanclerz Scholz oraz współprzewodniczący SPD Lars Klingbeil. Zob. *Rolf Mützenich will Äußerungen zur Ukraine nicht zurücknehmen*, „Die Zeit” [online], 19 III 2024 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-03/ukraine-krieg-einfrieren-rolf-muetzenich>>.

⁸⁴ *Grüne und FDP kritisieren Ergebnis von Ramstein-Konferenz*, „Die Zeit” [online], 21 I 2023 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/2023-01/ramstein-konferenz-ukraine-krieg-wolodymyr-selenskyj-reaktionen>>; Th. Jungholt, *Nur Zwang hält die Ampel in der Taurus-Frage noch zusammen*, „Die Welt” [online], 14 III 2024 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/plus250572888/Marschflugkoerper-fuer-die-Ukraine-Nur-Zwang-haelt-die-Ampel-in-der-Taurus-Frage-noch-zusammen.html>>. Warto podkreślić, że w ramach wywierania na kanclerza Scholza presji w sprawie wyrażenia zgody na dostawę czołgów Leopard 2 na Ukrainę Parlament Europejski przyjął w styczniu 2023 r. rezolucję wzywającą rząd i kanclerza do działania. Jej inicjatorem był polityk Zielonych Reinhard Bütikofer. Zob. Ch. von Marschall, *Leopard-Panzer für die Ukraine: Wer nun liefern will – und wie Scholz die Pläne torpediert*, „Tagesspiegel” [online], 13 I 2023 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/leopard-panzer-fur-die-ukraine-wer-nun-liefern-will--und-wie-scholz-die-plane-torpediert-9171423.html>>.

taktyka składania w Bundestagu wniosków wzywających rząd do jak najszybszej realizacji zobowiązań w tym względzie, co umożliwi zarówno krytykę kanclerza i stawia cały rząd w trudnej sytuacji⁸⁵.

Odmienne stanowisko reprezentują Die Linke oraz powołany w styczniu 2024 r. Sojusz Sahry Wagenknecht (BSW). Obie partie krytykują zarówno wzrost wydatków na obronność, jak i dostawy broni dla Ukrainy. Operują one przy tym argumentami wpisującymi się w rosyjską dezinformację, m.in. o rzekomej winie Zachodu i NATO za wybuch wojny na Ukrainie i konieczności ponownego nawiązania przez Niemcy dialogu z Rosją⁸⁶.

Podobne stanowisko wobec Rosji i wojny na Ukrainie prezentuje także AfD. W odróżnieniu od Die Linke i BSW politycy tej partii deklarują wsparcie dla wzmocnienia Bundeswehry, chociaż zachowują jednocześnie sceptycyzm wobec roli Niemiec w NATO i UE⁸⁷.

Podsumowanie

Dotychczasowy bilans zmian w niemieckiej polityce wskazuje, iż jest to w dalszym ciągu projekt *in statu nascendi*, podobnie jak kształt przyszłej epoki, której cezurą w stosunkach międzynarodowych jest data 24 lutego 2022 r. Analizując różne aspekty niemieckich przemian, można skonstatować, iż zaszły one najszybciej i najsprawniej, jako „wyjście”, tam gdzie rząd kanclerza Scholza dostrzegł bezpośrednie zagrożenie dla interesów Niemiec w perspektywie krótkookresowej, czyli w dziedzinie energetyki.

Zdecydowanie wolniejsze i nacechowane większą inercją są zmiany w dziedzinie obronności, jako że ewentualne zagrożenie dla NATO i Niemiec może wystąpić dopiero w dalszej perspektywie. Ostateczny bilans *Zeitenwende* pozostaje sprawą otwartą, biorąc pod uwagę fakt, iż aby zmiany te były trwałe, potrzebna jest rewizja mindsetu części elit oraz społeczeństwa, a zatem modelowe, skuteczne „sprężenie zwrotne”.

Z punktu widzenia Polski korzystne byłoby zwłaszcza sprawne dobrojenie Bundeswehry jako siły sojuszniczej w NATO. Tym, co można uznać za rozczarowujące, jest brak konkretnej oferty trwałej, bliższej współpracy ze strony Niemiec dla Polski i państw Europy Środkowo-Wschodniej, nawet w obliczu fiaska polityki wobec Rosji.

⁸⁵ [online], 14 III 2024 [dostęp: 5 IV 2024]: Na temat debat w Bundestagu wokół pocisków Taurus, zob. *Antrag zur Lieferung von Taurus-Marschflugkörpern abgelehnt*, Deutscher Bundestag, 22 II 2024 [dostęp: 1 VIII 2024]: <<https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw08-de-aussen-sicherheitspolitik-990252>>.

⁸⁶ *Ukrainekrieg. Stoppt die Eskalation! Stoppt den Krieg gegen die Ukraine! Verhandlungen statt Panzer!*, „Die Linke” [online, dostęp: 5 IV 2024]: <<https://www.die-linke.de/themen/frieden/ukraine-krieg/>>; *Wagenknecht will Russland mit Stopp der Ukraine-Unterstützung zu Verhandlungen bewegen*, „Die Welt” [online], 17 I 2024 [dostęp: 5 IV 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249548154/BSW-Wagenknecht-will-Russland-mit-Stopp-der-Ukraine-Unterstuetzung-zu-Verhandlungen-bewegen.html>>.

⁸⁷ M. Bensmann, *Alternative für Russland: Wie sich die AfD systematisch nach Russland orientiert*, „Correctiv” [online], 22 IX 2023 [dostęp: 5 IV 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/russland-ukraine-2/2023/09/22/alternative-fuer-russland-wie-sich-die-afd-systematisch-nach-russland-orientiert/>>.

Abstract

Zeitenwende of the government of Chancellor Olaf Scholz – an attempt of a balance

Changes announced by Chancellor Olaf Scholz after the Russian invasion of Ukraine regarding security and defense policy, energy and relations with Russia became known as *Zeitenwende*. This word has become a kind of label-symbol of the changes being made, and in diplomacy also a kind of shield against criticism of Germany over the failure of its previous policy toward Russia. The greatest successes in the form of giving up Russian supplies have been in the energy sphere. In the defense field, due to the scale of neglect and structural problems, the outcome of the Bundeswehr's modernization remains uncertain.

Keywords: Germany, *Zeitenwende*, Scholz, energy, Bundeswehr, Ukraine.

Bibliografia

- Antrag zur Lieferung von Taurus-Marschflugkörpern abgelehnt*, „Deutscher Bundestag”, 22 II 2024 [dostęp: 1 VIII 2024]: <https://www.bundestag.de/dokumente/textarchiv/2024/kw08-de-aussen-sicherheitspolitik-990252>
- ARD-Deutschlandtrend*, Infratest Dimap, Berlin, marzec 2022.
- Artilleriemunition für 1,3 Milliarden Euro unter Vertrag*, „Europäische Sicherheit und Technik” [online], 18 VII 2023 [dostęp: 31 XII 2023]: <<https://esut.de/2023/07/meldungen/43379/artilleriemunition-fuer-13-milliarden-euro-unter-vertrag/>>.
- Auslieferung von Schützenpanzern verzögert sich wegen Softwareproblem*, „Die Zeit” [online], 27 XI 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-11/bundesverteidigungsministerium-bundeswehr-schuetzenpanzer-software>>.
- Badanie polityki zagranicznej państw*, red. E. Haliżak, Rambler Press, Warszawa 2018.
- Bagger Th., *Ambasador Niemiec w Polsce: Jednoczy nas ten sam cel*, „Tygodnik Powszechny” [online], 20 II 2023 [dostęp: 29 XI 2023]: <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/ambasador-niemiec-w-polsce-jednoczy-nas-ten-sam-cel-182461>>.
- Becker M., Gebauer M., *Lambrechts Truppenversprecher*, „Der Spiegel” [online], 21 III 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-christine-lambrecht-leistet-sich-bei-der-eu-einen-versprecher-a-e2e9ef7e-7845-455c-b462-80edd64823e2>>.
- Bensmann M., *Alternative für Russland: Wie sich die AfD systematisch nach Russland orientiert*, „Correctiv” [online], 22 IX 2023 [dostęp: 5 IV 2024]: <<https://correctiv.org/aktuelles/russland-ukraine-2/2023/09/22/alternative-fuer-russland-wie-sich-die-afd-systematisch-nach-russland-orientiert/>>.
- Bericht nach § 88 Absatz 2 BHO an das Bundesministerium der Finanzen über die Sondervermögen des Bundes und die damit verbundenen Auswirkungen auf die Haushaltstransparenz sowie die Funktionsfähigkeit der Schuldenregel*, Bundesrechnungshof, Berlin 2023.
- Bericht nach § 88 Absatz 2 BHO an den Haushaltsausschuss des Deutschen Bundestages Entwurf des Wirtschaftsplans des „Sondervermögens Bundeswehr” für das Jahr 2023*, Bundesrechnungshof, Berlin 2022.

The Berlin-Pulse 2023/2024, Körber Stiftung, Berlin 2023.

Betschka J., *Wieder Friedenspartei statt Kriegsbereitschaft? In der SPD mehrten sich Rufe nach mehr Diplomatie*, „Tagesspiegel“ [online], 19 XII 2023 [dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/wieder-friedenspartei-statt-kriegsbereitschaft-in-der-spd-mehren-sich-die-stimmen-nach-mehr-diplomatie-10942333.html>>.

Bingener R., Wehner M., *Die Moskau-Connection. Das Schröder-Netzwerk und Deutschlands Weg in die Abhängigkeit*, C.H. Beck, München 2023.

Bingener R., Wehner M., *Moskiewski łącznik. Sieć Schrödera i droga Niemiec ku zależności*, Instytut Zachodni, Poznań 2023.

Bundestag beschließt Sondervermögen für Bundeswehr, „Die Zeit“ [online], 3 VI 2022 [dostęp: 23 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-06/bundeswehr-sondervermoegen-grundgesetz-aenderung-verteidigung>>.

Buras P., *Zeitenwende. Jak wojna na Ukrainie zmienia Niemcy*, Fundacja im. Stefana Batoro, Warszawa 2023.

China-Strategie der Bundesregierung, Die Bundesregierung, Berlin 2023.

Chmaj M., Żmigrodzki M., *Wprowadzenie do teorii polityki*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1996.

Clapp S., Przetacznik J., *Question Time: State of Play – Ammunition Plan for Ukraine*, European Parliamentary Research Service, listopad 2023: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754602/EPRS_ATA\(2023\)754602_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2023/754602/EPRS_ATA(2023)754602_EN.pdf)> [dostęp: 31 XII 2023].

Diese Waffen und militärische Ausrüstung liefert Deutschland an die Ukraine „Bundesregierung“, [online], 7 XII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.bundesregierung.de/breg-de/schwerpunkte/krieg-in-der-ukraine/lieferungen-ukraine-2054514>>.

Digitale Funkgeräte nicht einbaubar: Pistorius soll Milliarden-Desaster bei Rüstungsprojekt drohen, „Tagesspiegel“ [online], 24 IX 2023 [dostęp: 8 XII 2023]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/digitale-funkgerate-nicht-einbaubar-pistorius-soll-milliarden-desaster-bei-ruestungsprojekt-drohen-10520866.html>>.

Doering K., *Verteidigungsminister: Was Boris Pistorius mit „kriegstüchtig“ meint*, „Vorwärts“ [online], 15 XI 2023 [dostęp: 8 XII 2023]: <<https://vorwaerts.de/inland/verteidigungsminister-was-boris-pistorius-mit-kriegstuechtig-meint>>.

Ehni E., *ARD-DeutschlandTrend Lieferung schwerer Waffen umstritten*, „Tagesschau“ [online], 28 IV 2022 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschland-trend/deutschlandtrend-2991.html>>.

Ehni E., *Zustimmung zu „Leopard“-Lieferung*, „Tagesschau“ [online], 2 II 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend/deutschlandtrend-3287.html>>.

Entscheidung über die Nachfolge des Waffensystems Tornado ist gefallen, „Bundesministerium der Verteidigung“ [online], 14 III 2022 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.bmvg.de/de/presse/nachfolger-tornado-entscheidung-gefallen-5371712>>.

Frank-Walter Steinmeier räumt Fehler in seiner Russland-Politik ein, „Die Zeit“ [online], 4 IV 2022 [dostęp: 25 XI 2023]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2022-04/frank-walter-steinmeier-fehler-russland-ukraine>>.

[Fünftausend] 5000 Helme aus Deutschland für die Ukraine: „Dieses Feigenblatt ist nur peinlich“, „Stern“ [online], 27 I 2022 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.stern.de/politik/presseschau--helme-fuer-die-ukraine---nur-peinlich--31574492.html>>.

- Gibadło L., Gotkowska J., *Niemcy wobec przekazania czołgów Leopard Ukrainie*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 18 I 2023 [dostęp: 2 XII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-01-18/niemcy-wobec-przekazania-czolgow-leopard-ukrainie>>.
- Gotkowska J., *Niemcy a europejska architektura bezpieczeństwa – półtora roku po Zeitenwende*, [w:] *W poszukiwaniu straconego czasu: Niemcy w erze Zeitenwende*, red. A. Kwiatkowska, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2023.
- Gotkowska J., *Wojna na Ukrainie: konsekwencje dla Bundeswehry i niemieckiej polityki w NATO*, Ośrodek Studiów Wschodnich, 30 III 2022 (Komentarze OSW, 436): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2022-03-30/wojna-na-ukrainie-konsekwencje-dla-bundeswehry-i-niemieckiej>> [dostęp: 6 XII 2023].
- Große Munitionspakete für die Bundeswehr. Pressemitteilung nr 24/2023*, „Bundesamt für Ausrüstung, Informationstechnik und Nutzung der Bundeswehr”, 12 VII 2023: <<https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5657568/c2d79aa1b75414753e689d9f91b74a4f/24-munitionspakete-fuer-die-bundeswehr-dl-data.pdf>> [dostęp: 31 XII 2023].
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Stand: Dezember 2022*, Bundeszentrale für Politische Bildung, Berlin 2022.
- Grüne und FDP kritisieren Ergebnis von Ramstein-Konferenz*, „Die Zeit” [online], 21 I 2023 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/2023-01/ramstein-konferenz-ukraine-krieg-wolodymyr-selenskyj-reaktionen>>.
- Henrich P., *Politiker – Zufriedenheit mit der politischen Arbeit im Dezember 2023*, „Statista” [online], 7 XII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/746/umfrage/zufriedenheit-mit-der-politischen-arbeit-von-ausgewaehlten-politikern/>>.
- Hofmann F., *How Germany Fudges the Math on NATO and Ukraine*, „Deutsche Welle” [online], 20 I 2024 [dostęp: 27 III 2024]: <<https://www.dw.com/en/germanys-defense-spending-balancing-nato-and-ukraine-aid/a-68038674>>.
- Jasiński Ł., *Niemcy wobec rosyjskiej agresji na Ukrainę*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 16 III 2022 (Komentarz, 16/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/niemcy-wobec-rosyjskiej-agresji-na-ukraine>> [dostęp: 29 XI 2023].
- Jasiński Ł., *Zmiana na stanowisku ministra obrony Niemiec*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 20 I 2023 [3] (Komentarz, 2/2023): <<https://www.pism.pl/publikacje/zmiana-na-stanowisku-ministra-obrony-niemiec>> [dostęp: 7 XII 2023].
- Jasiński Ł., *Zmiany w polityce obronnej Niemiec po rosyjskiej agresji na Ukrainę*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 11 IV 2022 (Biuletyn, 60 (2479)): <<https://www.pism.pl/publikacje/zmiany-w-polityce-obronnej-niemiec-po-rosyjskiej-agresji-na-ukraine#>> [dostęp: 30 XI 2023].
- Jasiński Ł., Przychodniak M., *Dialog i ograniczanie ryzyka – strategia Niemiec wobec Chin*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VII 2023 (Biuletyn, 102 (2723)): <<https://www.pism.pl/publikacje/dialog-i-ograniczanie-ryzyka-strategia-niemiec-wobec-chin>> [dostęp: 27 III 2023].
- Jungholt Th., *Nur Zwang hält die Ampel in der Taurus-Frage noch zusammen*, „Die Welt” [online], 14 III 2024 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/plus250572888/Marschflugkoerper-fuer-die-Ukraine-Nur-Zwang-haelt-die-Ampel-in-der-Taurus-Frage-noch-zusammen.html>>.
- Kędziński M., *Energetyczna Zeitenwende: Udane oddzielenie od Rosji*, [w:] *W poszukiwaniu straconego czasu: Niemcy w erze Zeitenwende*, red. A. Kwiatkowska, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2023.

- Kędzierski M., Płociennik S., *Niemcy: Trybunał Konstytucyjny zabiera rządowi 60 mld euro na transformację*, „Ośrodek Studiów Wschodnich” [online], 17 XI 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2023-11-17/niemcy-trybunal-konstytucyjny-zabiera-rzadowi-60-mld-euro-na>>.
- Kiwerska J., *Stosunki niemiecko-amerykańskie w 2023 r.*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego”, 27 XII 2023.
- Kornbaki M., *Bundeswehr muss Hilfe für Ukraine aus Sondervermögen zahlen*, „Der Spiegel” [online], 14 XII 2023 [dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/bundeswehr-muss-hilfe-fuer-ukraine-aus-sondervermoegen-zahlen-a-05a2b8e6-26b0-419f-9aeb-ce29fd33be07>>.
- Kosman M.K., *Pod znakiem Zeitenwende. Konflikt rosyjsko-ukraiński z perspektywy Niemiec (2014–2022)*, „Przegląd Zachodni” 2023, nr 1–2.
- „Krisenmodus” ist Wort des Jahres 2023, „Der Spiegel” [online], 8 XII 2023 [dostęp: 30 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/kultur/krisenmodus-ist-das-wort-des-jahres-2023-vor-antisemitismus-ki-boom-und-milliardenloch-a-52d21e30-e0b5-42ad-8a25-deb359acba3f>>.
- Kucharczyk J., Łada-Konefał A., *Jednym głosem: Polacy i Niemcy o rosyjskiej agresji na Ukrainę. Barometr Polska – Niemcy 2022*, Instytut Spraw Publicznych, Deutsches-Polen Institut Darmstadt, Warszawa–Darmstadt 2022.
- Kwiatkowska A., *Skąd się wzięła i dokąd zmierza Zeitenwende*, [w:] *W poszukiwaniu straconego czasu: Niemcy w erze Zeitenwende*, red. A. Kwiatkowska, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2023.
- Kyranoudi D., Szymański W., Verseck K., *Wymiana okrężna. Kronika niemieckiego niezdecydowania*, „Deutsche Welle” [online], 10 XI 2022 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.dw.com/pl/czy-wymiana-okr%C4%99%C5%BCna-pomaga-ukrainie-kronika-niemieckiego-niezdecydowania/a-63702296>>.
- Lambrecht Ch., Zorn E., *Sondervermögen Bundeswehr markiert historischen Aufbruch*, „Bundesministerium für Verteidigung” [online], 12 XII 2022 [dostęp: 6 XII 2023]: <<https://www.bmvg.de/de/aktuelles/sondervermoegen-bundeswehr-markiert-historischen-aufbruch-5542400>>.
- Larson C., *Why Germany is Rattled about Sending Its Taurus Missile to Ukraine*, „Politico” [online], 12 XI 2023 [dostęp: 24 XI 2023]: <<https://www.politico.eu/article/why-germany-scholz-rattled-sending-taurus-missile-ukraine/>>.
- Liste der militärischen Unterstützungsleistungen*, „Bundesregierung”
- Lorenz W., *Znaczenie regionalnych planów obronnych NATO*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 26 IX 2023 (Biuletyn, 135 (2756)): <<https://www.pism.pl/publikacje/znaczenie-regionalnych-planow-obronnych-nato>> [dostęp: 30 XI 2023].
- Lorenz W., Zaremba Sz., *Konsekwencje eksplozji rurociągów Nord Stream 1 i 2*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 29 IX 2022 (Komentarz, 125/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/konsekwencje-eksplozji-rurociagow-nord-stream-1-i-2>> [dostęp: 30 XI 2022].
- Malinowski K., *Epokowy zwrot (Zeitenwende) i wydatki na obronność*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego”, 27 II 2023.
- Malinowski K., *Epokowy zwrot (Zeitenwende) w niemieckiej polityce bezpieczeństwa. Chwiejne postawy i niepewne rezultaty*, „Przegląd Zachodni” 2022, nr 3.
- Manthey F., *Litauen: Neuaufstellung einer deutschen Kampfbrigade für die Ostflanke*, „Bundesministerium der Verteidigung” [online], 11 X 2023 [dostęp: 30 XI 2023]:

- <<https://www.bmvg.de/de/aktuelles/deutsche-kampfbrigade-an-der-nato-ostflanke-5687584>>.
- Marschall Ch. von, *Leopard-Panzer für die Ukraine: Wer nun liefern will – und wie Scholz die Pläne torpediert*, „Tagesspiegel“ [online], 13 I 2023 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.tagesspiegel.de/politik/leopard-panzer-fur-die-ukraine-wer-nun-liefern-will--und-wie-scholz-die-plane-torpediert-9171423.html>>.
- Mehr Fortschritt wagen. Koalitionsvertrag 2021–2025 zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (SPD), Bündnis 90/Die Grünen und den Freien Demokraten (FDP)*, Berlin 2021.
- Meister S., *Kommentar: Ostpolitik Zeitenwende? Deutschland und Russlands Krieg gegen die Ukraine*, „Bundeszentrale für Politische Bildung“ [online], 26 V 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.bpb.de/themen/europa/russland-analysen/nr-437/521584/kommentar-ostpolitik-zeitenwende-deutschland-und-russlands-krieg-gegen-die-ukraine/>>.
- Mit Russland gut stellen? Meinungen gehen auseinander*, „Die Zeit“ [online], 24 VII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.zeit.de/news/2023-07/24/mit-russland-gut-stellen-meinungen-gehen-auseinander>>.
- Mölling Ch., Schütz T., *Verteidigungshaushalt 2024*, „DGAP Memo“ [online], 14 VII 2023 [dostęp: 29 XI 2023]: <<https://dgap.org/de/forschung/publikationen/verteidigungshaushalt-2024>>.
- Namensbeitrag des Kanzlers in Foreign Affairs. Die globale Zeitenwende*, „Die Bundesregierung“ [online], 2 XII 2022 [dostęp: 27 II 2024]: <<https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/kanzler-namensartikel-foreign-affairs-2149014>>.
- Niemcy dostarczają broń do obszarów dotkniętych kryzysem*, „Deutsche Welle“ [online], 8 II 2022 [dostęp: 31 VII 2023]: <<https://www.dw.com/pl/dw-sprawdza-fakty-niemcy-dostarczaj%C4%85-bro%C5%84-do-obszar%C3%B3w-dotkni%C4%99tych-kryzysem/a-60690833>>.
- Nowak Z., Jasiński Ł., *Niemieckie próby uniezależnienia się od rosyjskich surowców*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2 XII 2022 (Biuletyn, 190 (2609)): <<https://www.pism.pl/publikacje/nemieckie-proby-uniezaleznienia-sie-od-rosyjskich-surowcow>> [dostęp: 1 XII 2023].
- Panzer und Luftabwehrsysteme – aber keine Kampfflugzeuge*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ [online], 15 V 2023 [dostęp: 30 XI 2023]: <<https://www.faz.net/aktuell/politik/ukraine-erhaelt-keine-kampffjets-panzer-und-luftabwehrsysteme-18894522.html>>.
- Regierungserklärung von Bundeskanzler Olaf Scholz am 27. Februar 2022*, [w:] *Reden zur Zeitenwende. Bundeskanzler Olaf Scholz*, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Berlin 2022.
- Rolf Mützenich will Äußerungen zur Ukraine nicht zurücknehmen*, „Die Zeit“ [online], 19 III 2024 [dostęp: 28 III 2024]: <<https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-03/ukraine-krieg-einfrieren-rolf-muetzenich>>.
- Scholz nennt unbedingten Pazifismus „aus der Zeit gefallen“*, „Der Spiegel“ [online], 1 V 2022 [dostęp: 1 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/olaf-scholz-nennt-unbedingten-pazifismus-aus-der-zeit-gefallen-a-251aad39-d00f-4dcb-bb32-58f4a725733f>>.
- Sozialdemokratische Antworten auf eine Welt im Umbruch*, Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Berlin 2023.
- Strack-Zimmermann wirft Scholz Blockadepolitik vor*, „Der Spiegel“ [online], 4 IX 2023 [dostęp: 6 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ukraine-und-die-tau>

- rus-marschflugkoerper-marie-agnes-strack-zimmermann-kritisiert-olaf-scholz-fuer-zoe-gerlichkeit-a-19e0bb40-d3cf-4a93-bef2-800e60b8e557>.
- Der Strommarkt im Jahr 2023*, „Bundesnetzagentur“ [online, dostęp: 3 I 2024]: <<https://www.smar.de/page/home/topic-article/444/211756>>.
- Szczepanik M., Jasiński Ł., *Kanclerz Niemiec o przyszłości Europy*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 31 VIII 2022 (Komentarz, 114/2022): <<https://www.pism.pl/publikacje/kanclerz-niemiec-o-przyszlosci-europy>> [dostęp: 22 XI 2022].
- Tenenbaum É., Péria-Peigné L., *Zeitenwende: The Bundeswehr's Paradigm Shift*, „Focus stratégique” 2023, No. 116.
- Tepper P., *Topografia rosyjskiego lobbingu w Niemczech*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2023, nr 3.
- Tschiderer M., *Österreich kauft auch Langstreckenraketen für Sky Shield*, „Der Standard” [online], 15 XI 2023 [dostęp: 24 XI 2023]: <<https://www.derstandard.at/story/3000000195326/oesterreich-kauft-auch-langstreckenraketen-fuer-sky-shield>>.
- Ukraine Support Tracker*, „Institut für Weltwirtschaft Kiel” [online, dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.ifw-kiel.de/de/themendossiers/krieg-gegen-die-ukraine/ukraine-support-tracker/>>.
- Ukrainekrieg. Stoppt die Eskalation! Stoppt den Krieg gegen die Ukraine! Verhandlungen statt Panzer!*, „Die Linke” [online, dostęp: 5 IV 2024]: <<https://www.die-linke.de/themen/frieden/ukraine-krieg/>>.
- Umfrage zur Erhöhung der Verteidigungsausgaben auf 2 Prozent des BIPs 2023*, „Statista” [online], 14 VII 2023 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/880425/umfrage/umfrage-zur-erhoehung-der-verteidigungsausgaben-auf-2-prozent-des-bruttoinlandsprodukts>>.
- Unterrichtung durch die Wehrbeauftragte. Jahresbericht 2022*, Deutscher Bundestag, Berlin 2023.
- Verteidigungspolitische Richtlinien 2023*, Bundesministerium der Verteidigung, Berlin 2023.
- W poszukiwaniu straconego czasu: Niemcy w erze Zeitenwende*, red. A. Kwiatkowska, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2023.
- Wagenknecht will Russland mit Stopp der Ukraine-Unterstützung zu Verhandlungen bewegen*, „Die Welt” [online], 17 I 2024 [dostęp: 5 IV 2024]: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article249548154/BSW-Wagenknecht-will-Russland-mit-Stopp-der-Ukraine-Unterstuetzung-zu-Verhandlungen-bewegen.html>>.
- Wehrhaft. Resilient. Nachhaltig. Integrierte Sicherheit für Deutschland. Nationale Sicherheitsstrategie*, Die Bundesregierung, Berlin 2023.
- Wiech J., *Fiasko polityki Niemiec*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2022, nr 4.
- „Zeitenwende” ist das Wort des Jahres 2022*, „Der Spiegel” [online], 9 XII 2022 [dostęp: 10 XII 2023]: <<https://www.spiegel.de/kultur/zeitenwende-ist-das-wort-des-jahres-2022-a-f1135c68-93d5-46c1-b055-fd9262c689e0>>.
- Zeitenwende | Wendezeiten Special Edition of the Munich Security Report on German Foreign and Security Policy*, Münchner Sicherheitskonferenz, München 2020.